

Kozák Dániel (1980) klasszika-filológus, az ELTE BTK Latin Tanszékének oktatója. Kutatási területe az Augustus- és a Flavius-kor római irodalma.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Isteni önéletrajz. A Res gestae divi Augusti műfajai és kontextusai* (2015/1).

Két (rom)város története

Saguntum és Capua a második pun háború után

Kozák Dániel

Az *urbs capta* – a város elfoglalása, feldúlása, lerombolása – az antik történetírás és más irodalmi műfajok gyakori toposza. A fennmaradt retorikai kézikönyvek olyan narratív sémaként tárgyalják, mely lehetőséget ad az elbeszélőnek, hogy a kegyetlenkedés és a pusztítás részletes és érzékletes taglalásával (vagyis a szó antik értelmében vett *ekphrasisszal*) érzelmi hatást gyakoroljon a befogadóra.¹ Quintilianus például a következő mintát nyújtja a leendő szónoknak:

Mert kétségkívül, ha valaki azt mondja, hogy „bevétték a várost”, ebben mindaz a szörnyűség bennfoglaltatik, amellyel az ilyen esemény jár, de mégis ez a rövid tudósítás nem ébreszt érzelmeket. De ha kifejezésre is juttatod mindazt, amit ez a szó magában foglal, akkor megjelennek a házakban és a templomokban fölcsapó lángok, a leomló tetők robaja; a jajkiáltások sajátos lármája, a menekülők fejvesztett rohanása, a gyermekeiket ölelő szülők, csecsemők és nők zokogása; a szerencsétlen öregek, akikre a sors azt szabta, hogy ezt a napot megéljék. Majd következik a szent és profán épületek kirablása, a zsákmányt cipelők és keresők rohanása, a megkötözött foglyok terelése, a csecsemőjét maga mellett tartani próbáló anya, a nagyobb zsákmányért civakodó győztesek csoportosulása. Mindezt felöleli, ahogyan már mondtam, a „feldúlás” szó; de ha csak általában említem, kevesebbet mondok, mint ha részletezem.

Szónoklattan VIII. 3, 68–69. Adamik Tamás fordítása

De vajon mi marad az elpusztított városból évekkel vagy akár évszázadokkal elpusztítása után? Hogyan volnának leírhatók a romok – s milyen hatást tennének nézőjünkre, leírásuk pedig a szöveg befogadójára? A rom antik esztétikájának (feltételezve, hogy beszélhetünk ilyesmiről) kutatása szempontjából ezek a romváros-leírások volnának a legérdekesebbek. Pausanias említést is tesz sok romos, elhagyatott városról, néhányukról pedig részletesebb leírást is ad.² A pusztítás mint *folymat* leírásával szemben azonban a rom(város)oké mint *állapoté*, úgy tűnik, nem vált hasonlóképpen rögzült „retorikai ujjgyakorlattá”³ – Pausanias e tekintetben inkább a szabályt erősítő kivételnek tűnik. Ez az irodalomtörténeti adottság egyrészt a fellelhető példák számát korlátozza, másrésztől azonban azt a várákozást is keltheti, hogy a mégis vizsgálható szövegekben – éppen a retorikai „sztenderdizáció” hiányának köszönhetően – eltérő narratív megoldásokkal találkozunk, s elbeszélőik változatos rom-élmények megfogalmazását teszik lehetővé antik és modern olvasóik számára.

Lássuk először is röviden egy-egy híres város, illetve történeti személyiség példáját! A Tiberius-kori történetíró, Velleius Paterculus a Sulla által száműzetésbe kényszerített Mariusról írja: „Karthágó romjai közt meghúzódva tengette szegényes életét. Marius Karthágót nézte, Karthágó pedig Mariust – és kölcsönösen vigaszt nyújtottak egymásnak.” (*Inopemque vitam in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit, cum Marius aspiciens Carthaginem, illa intuens Marium, alter alteri possent esse solacio*, *Hist. II. 19, 4.*) Velleius mondatában egyáltalán nem figyelhető meg az *urbs capta* toposzára jellemző részletező és érzékletes felsorolás: nem olvasunk arról, hogy mely

épületek romjait látta Marius, s azok milyen látványt alkottak. A retorikai hatást itt nem a vizuális elemek halmozása, hanem a megszemélyesítés kelti. A romváros – bizonyos értelemben az egykori városlakók szerepét átvéve – ugyanúgy érző lényként jelenik meg, mint Marius, ő pedig metaforikus, politikai rommá válik; és mintha éppen e hasonulás révén oldódna fel az ellentét az ősi ellenségek között, s ennek köszönhetően nyújthatnának vigaszt egymásnak.⁴

A várt látvány hiánya jellemzi Lucanus *Bellum civiléjének* híres jelenetét is, melyben Julius Caesar Trójába látogat, hogy megnézzé a híres város romjait (IX. 950–999).⁵ Csakhogy amit körbejárhat, az már nem a város, csupán „a felperzselt Trója híres neve” (*circumit exustae nomen memorabile Troiae*, 964). „Már a romok is elpusztultak” (*etiam periere ruinae*, 969), pontosabban a föld alá kerültek: a helyiek figyelmeztetik Caesart, amikor tudatlanságában Hektór sírjára és Zeus oltárára taposna (975–979). A romok látványa ebben az esetben tehát nem elsősorban az elbeszélésből hiányzik (sőt Lucanus kifejezetten részletes leírást ad a helyszínről), hanem az elbeszél jelenetből. Caesar sok mindent lát, csupán azt nem, amiért érkezett. A romok azonban láthatatlanságukban is jelen vannak, és jelentőségük csupán tovább nő ettől mind Caesar, mind az olvasó számára. A romnál mint a múlt „jelenlévő hiányának” vagy „hiányos jelenlétének” materiális jelenél már csak „a hiány vizuális jelének a hiánya” válhat megdöbbenőbbé és jelentőségesebbé az elvárásokkal érkező kíváncsi turista szemében.

Az alábbiakban páros esettanulmány gyanánt két, a második pun háború római narratívájában fontos szerepet játszó város: Saguntum és Capua mint rom és/vagy emlékmű⁶ leírásait veszem szemügyre. Az egyes szövegekben felvázolt „látképeket” nem a feltételezett történeti valósághoz való viszonyukra koncentrálni, hanem a két városhoz kapcsolódó történeti mítoszok kontextusában vizsgálom. A „mítosz” terminussal nem azt kívánom hangsúlyozni, hogy a tényekkel összeegyeztethetetlen, torzításokra épülő történetekről van szó, hanem azt, hogy olyan történetek ezek, melyek a rájuk emlékező közösség(ek) számára fontos, identitásképző gondolatot juttathatnak kifejezésre. A leírásokban említett épületek ugyanis éppen e mítoszokhoz való kapcsolódásuk: múltidéző képességük révén tűnhetnek fel romként az elbeszélők, az elbeszélésekben megjelenő „nézők”, valamint a szövegek olvasói szemében.

Saguntum

Az elmúlt évszázad magyar kulturális emlékezetében *civitas fidelissimá*ként élő Sopronhoz hasonlóan az ókori Rómának is megvolt a maga „leghűségesebb városa”: az Ibériai-félsziget keleti partján fekvő Saguntum. A római hagyományban görög alapításúként szereplő, valójában ibér lakosságú város a Kr. e. 230-as években szövetséget kötött a félszigeten állandó jelenlétet ekkor még nem kiépítő, de a pun terjeszkedést aggodalommal figyelő Rómával, s e szövetség mellett akkor is kitartott, amikor 219-ben Hannibal a második pun háború nyitányaként ostrom alá vette a várost.⁷ A remélt római segítség nem érkezett meg, és több hónapos ellenállás után végül győzött az ostromlók túlereje. Saguntum tehát a pusztulás árán is megőrzött hűségének köszönheti hírnevét; ostroma ezáltal vált az antik Rómában példaértékű történeté (*exemplum*),

illetve történeti mítosszá.⁸ A történeti mítosz antik „életrajzát” dokumentáló szövegek – gyakran csupán néhány szóban tett utalások – közül jelen tanulmányban hármát tárgyalok. Közös jellemzőjük, hogy ha csak egy-egy szóval is, de az ostrom és a háború utáni Saguntum látképét körvonalazzák, s felvetik annak a lehetőségét, hogy nemcsak a szövegek, hanem a városi tér, illetve annak egyes elemei mint vizuális nyomok is elbeszélhetik a maguk módján, romként és/vagy emlékműként a „hűség város” történetét.

Mi is történt tehát Saguntummal az ostrom után? Livius beszámolója szerint (XXVIII. 39) a túlélőket a punok rab-szolgának adták el; őket később, az Ibériai-félszigetről a punokat kiűzve a Scipiók (a későbbi Africanus, illetve atyja és nagybátyja) gyűjtötték össze, hogy újjáépíthessék városukat. A rómaiak iránti hűség és a pusztulás mítosza tehát kiegészül a római segítséggel való helyreállítás, újr alapítás mozzanatával. Egy régóta ismert saguntumi szobortalapzat latin felirata éppen ennek állít emléket, bepillantást engedve a romanizálódó város egyszerre helyi és római kulturális emlékezetének működésébe:

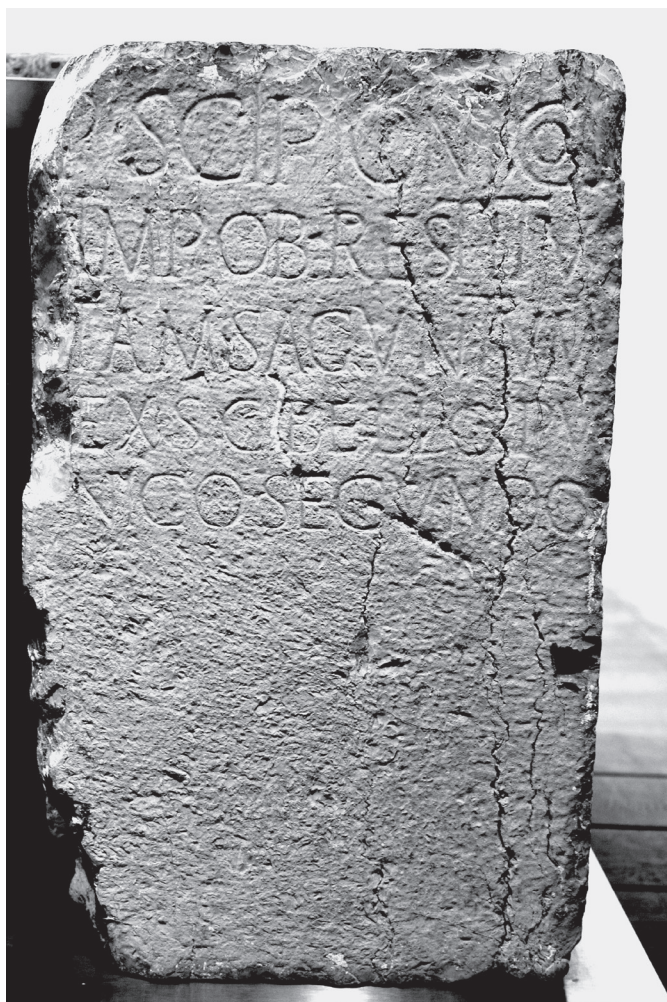
*P(ublio) Scipioni co(n)s(uli)
imp(eratori) ob restitutam Saguntum
ex s(enatus) c(onsulto) bello Pu-
nico secundo*

Publius Scipio consulnak és hadvezérnek, amiért a második pun háború idején a senatus határozata alapján Saguntumot helyreállította.

CIL II. 3836 Hübner = II²/14 327 Alföldy

Hübner 1869-ben még a Kr. u. 2. századra datálta a feliratot, az azt 1995-ben újra kiadó Alföldy viszont már korábbiak: Augustus- vagy Tiberius-korinak tartja. Nem zárható ki természetesen, hogy egy korábban készült felirat másolatáról van szó. Előkerült továbbá valószínűleg ugyanennek a feliratnak egy későbbi, ugyancsak Saguntumban talált töredékesebb példánya: Alföldy szerint a 2–3. században készülhetett (*CIL* II²/14 328 Alföldy). A két példány együtt vizsgálva érdekes felhangot ad a felirat szövegének, amely így arra emlékeztethet minket, hogy az emlékművek mindig ki vannak téve a rommá válás veszélyének: a kulturális emlékezet fenntartásához annak anyagi hordozóit időről időre ugyanúgy helyre kell állítani, újra kell teremteni, mint ahogyan Scipio annak idején a várossal tette.

A helyreállítás feliraton hangsúlyozott aktuusa az ostrom vizuális nyomainak az eltűnésére utal. Természetesen nem tudjuk, hogy a Scipio Africanusnak köszönhető „helyreállítás” milyen arányban volt politikai természetű (vagyis metaforikus), illetve építészeti jellegű: hogy maradtak-e romok a háború utáni Saguntumban. Értelmezésem szempontjából azonban nem is ez a fontos szempont, hanem az, hogy mit sugall a felirat szövege ezt illetően. A „romváros” (különösen, ha nemrég vált azzá) a politikai önreprezentáció szempontjából potenciálisan mindig „újjáépíthető város” is egyben.⁹ A politikai szlogenként is felfogható *restituta Saguntum* kifejezés¹⁰ éppen azt hirdeti, hogy Saguntum csupán néhány évig volt „romváros”, utána az élet egy új(jáépített) városban folytatódott. Az ostrom emlékét a kulturális emlékezet őrizte (szövegek és emlékművek révén), nem pedig az ostrom során romossá vált épületek.

1. kép. Scipio Africanus elveszett szobrának talpazata Saguntumból (CIL II.3836 Hübner = I12/14 327 Alföldy), Museo Arqueológico de Sagunto (forrás: https://fr.wikipedia.org/wiki/Scipion_1'Africain)

A romok csak a városban közvetlenül az ostromot követően járók személyes emlékezetében, valamint a Saguntum történetéről olvasók fantáziájában éltek tovább.

A felirat által sugallt kép a háború utáni Saguntumról akkor válik különösen érdekessé, ha szembeállítjuk a késő köztársaságkori történetíró, Sallustius egy töredékével, melyet Szent Jeromosnak köszönhetően ismerünk. Jeromos a Habakuk könyvéhez írt kommentárjában az idézet forrásaként Sallustius *Historiae* című, csak töredékekből ismert művének második könyvét jelöli meg; erről a könyvről pedig tudjuk, hogy Rómának a lázadó Quintus Sertorius ellen a Kr. e. 70-es években folytatott hispaniai háborúját tárgyalta. Minden bizonnyal ez a háború adja tehát a szöveg tágabb kontextusát,¹¹ a töredék olvasója pedig abban reménykedhet, hogy Saguntum történetének már a Scipio-féle helyreállítás utáni, de még az augustusi városfejlesztés előtti¹² szakaszába nyer majd bepillantást. Jeromos nem teljes mondatot idéz, így fordításom is csonka lesz:

Saguntini, fide atque aerumnis incluti prae mortalibus, studio maiore quam opibus (quippe apud quos etiam tum semirutata moenia, domus intactae parietesque templorum ambusti manus Punicas ostentabant)

a hűségükről és megpróbáltatásaikról minden halandónál híresebb saguntumiak, inkább igyekezettel, mint erejükre támaszkodva (hiszen városukban a félig leomlott városfalak, tető nélküli házak, a templomok tűzben megsérült falai még ekkor is a punok keze munkájáról tanúskodtak)

Sallustius: *Historiae* II. fr. 64 Maurenbrecher (idézi Jeromos *ad Hab.* 2.11)

Sallustius az *etiam tum* időhatározóval maga is hangsúlyozza, hogy meglepő lehet, amit állít: azaz, hogy még közel százötven évvel később is láthatók a pun pusztítás nyomai. Ráadásul a szöveg azt sugallja, hogy nem csak elszórt nyomok ezek. A városfal, valamint az emberek és az istenek hajlékainak többes számú felsorolása, ezenfelül a gyakoriság *ostento* ige használata arra enged következtetni, hogy a város egészéről van szó: hogy a pusztítás nyomai lépten-nyomon felbukkannak, és az egész városképet meghatározzák. Saguntum ezúttal mint romváros jelenhet meg az olvasó szeme előtt, melyet újraalapítottak ugyan, de nem építettek újjá: így érve a Scipio-szobor feliratában szereplő *restituta Saguntum* csupán politikai, nem építészeti értelemben volna helytálló.

Ezúttal sem azt a kérdést szeretném feltenni, hogy a Sallustius-töredék mint forrás megbízható-e: hogy valóban ilyen rossz állapotban voltak-e a saguntumi épületek, s ha igen, tényleg a hannibali ostrom hagyott-e nyomot rajtuk. Számomra elsősorban az tűnik érdekesnek, hogy múlt és jelen viszonyát illetően milyen elképzelést körvonalaz a mondat, melyben a történetíró Saguntum korlátozott erőforrásait magyarázza. A történetész értelmezését, miszerint a város a pun háborúban elszenvedett pusztítás miatt később sem tudott gazdasági és/vagy katonai erőre szert tenni, a sallustiusi elbeszélő közvetetten fogalmazza meg, méghozzá egy néző közbeiktatásával, és e néző szerepébe belehelyezkedve. E nézői szerepet a szövegben már a romos épületek képszerű felsorolása is körvonalazza, de végül a töredék utolsó szava, az *ostentabant* teszi nyilvánvalóvá. Az ige gyakran kifejezetten a „büszkén mutogatás”, illetve a negatív konnotációval bíró „kérdés” értelmében fordul elő a klasszikus latinban.¹³ Az épületek tehát saját maguk idegenvezetőiként, sértettséggel vegyes büszkeséggel „mutogatják” sérüléseiket mint „a punok keze nyomát” a feltételezett nézőnek.

Különösen érdekesnek tűnik az épületeknek mint az értelmezés tárgyának a megszemélyesítése – a töredék valójában éppen ennek köszönheti fennmaradását, ugyanis Jeromos is ennek kapcsán idézi.¹⁴ Éppen e retorikai eszköz alkalmazása révén mutathat rá ugyanis a szöveg arra, hogy a rom még az emlékműnél is evidensebb módon van ráutalva a néző értelmező tevékenységére: neki kell a rossz állapotban lévő épületet a múlt emlékeztető rommá nyilvánítania. (Az emlékművet mint olyat éppen tervezettség, kulturálisan kódolt építészeti jellemzői teszik általában könnyebben felismerhetővé.) A romos Saguntumban a mozdulatlan kövek természetesen csak abban az átvitt értelemben tudnak „megmutatni” valamit, hogy a néző nézi őket; sérüléseik pedig csak úgy tudnak a punok keze munkájáról „árulkodni”, hogy a néző történetesen ezt ismeri fel bennük. A megszemélyesítés tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy nézőnk saját, imént körvonalazott értelmezői pozíciójáról megfélemlítve az értelmezés aktusát visszavetíti magára az értelmezett látványra. A látvány az ő szemében evidens: önmagát értelmezi és „önmagáért beszél”. Egy olyan néző alakja körvonalazódik, aki

ismeri Saguntum híres múltját, a városban járva (vagy legalábbis azt maga elé képzelve) pedig e múlt vizuális nyomait keresi, és mivel keresi, meg is találja őket. Szemében a romos épületek nyilvánvalóan a pun ostrom idejéből maradtak meg, nem pedig az azóta eltelt időszakban okozta sérüléseiket emberi erőszak, gondatlanság vagy természeti csapás. A megszemélyesített épületek tehát a néző értelmezésében „büszkén mutogatnak valamit, ami igaz” – miközben az *ostentabant* éppenséggel annak a lehetőségét is felveti az olvasó számára, hogy csupán „olyasmivel hencegnek, ami nem (vagy nem teljes mértékben) igaz”. Lehet, hogy egy-egy épület valóban a pun ostrom nyomait viseli magán, de az is lehet, hogy nem. A néző Saguntum múltjára vonatkozó ismeretei és elképzelései azonban elvárási horizontként működve a lepusztult épületeket mindenképpen a kulturális emlékezet hordozóivá avatják számára. Jelentéssel és jelentőséggel éppen fizikai hiányaik és sérüléseik ruházzák fel őket: ezeknek köszönhetően válnak a szó esztétikai értelmében is rommá, Saguntum pedig romvárossá.

A harmadik és egyben utolsó szöveg az előbbiekkal szemben elbeszélését is adja Saguntum ostromának – még ha csupán igen röviden is. Florus a Kr. u. 1–2. század fordulóján írt beszámolójának csak az elejét és a végét idézem:

Igitur in causam belli Saguntos electa est, vetus Hispaniae civitas et opulenta fideique erga Romanos magnum quidem sed triste monumentum. [...] Interim iam novem mensibus fessi [sc. Saguntini] fame, machinis, ferro, versa denique in rabiem fide inmanem in foro excitant rogam, tum desuper se suosque cum omnibus opibus suis ferro et igne corrumpunt.

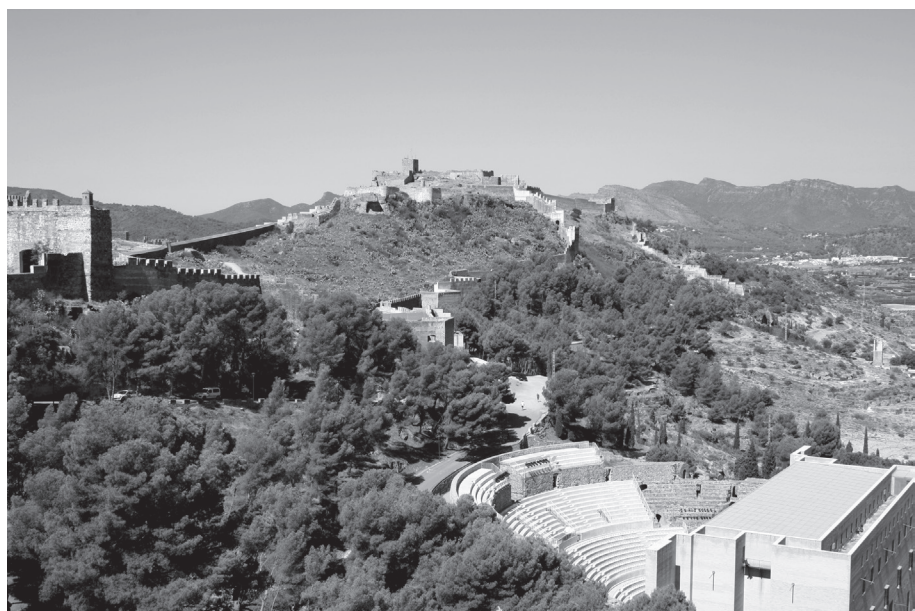
A háború kirobbantására Saguntumot szemelte ki ürügyül [ti. Hannibal], ezt az ősi és gazdag hispaniai várost, a Róma iránti hűség nagyszerű, de szomorú példáját. [...] Közben kilenc hónap telt már el, s a saguntumiakat kimerítette az éhezés, az ostromgépek pusztítása és a harc. Hűségük végül is örült dühbe fordult: a főtéren hatalmas máglyát emeltek, s ezen emésztették el magukat tűzzel és vassal, hozzátartozóikkal és kincseikkel együtt.

Florus: *Epitomae* I. 22. Havas László fordítása

Feltűnő, hogy Saguntum első mondatban olvasható jellemzésének első és második fele nem ugyanabból a perspektívából fogalmazódik meg. Saguntum ősi és gazdag város lehetett már akkor is, amikor Hannibal célpontként kiszemelte – márpedig Florus ehhez a történeti mozzanathoz fűzi megjegyzését –, de a hűség példájává csak az utókor szemében, illetve az elbeszélő jelenében válhat, méghozzá éppen annak az eseménysornak az eredményeképpen, melyet Hannibal mozgásba lendít. Saguntum tehát a leírás közepén mintha a múltban létező városból a jelenben élő történeté, példává, emlékké lényegülne át.

A *monumentum* szó ráadásul a mondat még összetettebb értelmezését is lehetővé teszi. E főnév jelenthet a latinban bármit, ami képes valakit valamire emlékeztetni (Saguntum története például a *fides* mint érték fontosságára), s ebben az értelemben tekinthető az *exemplum* szinonimájának – a fenti fordításban is a „példa” szó szerepel. Csakhogy az *exemplum* és a *monumentum* jelentése között éppen az látszik az egyik döntő különbségnek, hogy az *exemplum* önmagában nem hangsúlyozza a kérdéses emlék medialitását: vagyis hogy azt a szóbeli hagyomány őrzi, vagy írott szöveg, esetleg képi ábrázolás. Ezzel szemben a *monumentum* erőteljes materiális és vizuális jelentést hordoz. Valamilyen tárgy, illetve annak látványa emlékeztet valamire. Még azokban az esetekben is, amikor a *monumentum* irodalmi művet jelöl, általában kifejezetten leírt, anyagi léttel bíró, látható és megérinthető szöveggént (tekercként, könyvként) utal rá – és többek között éppen ez teszi a büszke horatiusi kijelentést is a költő „bronznál maradandóbb” – minthogy szöveges, több példányban létező – „emlékművéről” (*monumentum aere perennius, Ódák* III. 30, 1) olyan összetetté.¹⁵ Florus szóválasztása (*magnum monumentum*) azt sugallja tehát, hogy Saguntum nemcsak a hűség „nagyszerű példája” mint történet, hanem mint a maga anyagi-vizuális valójában értett város a hűség „hatalmas emlékműve” is.

De vajon milyen Saguntum, illetve melyik Saguntum rajzolódhat ki emlékműként a császárkori elbeszélő és olvasói szemei előtt? Gondolhatunk először is az ostrom végeredményeként romos állapotba került városra, és mintha ezt az értelmezést támogatná a Florus-szöveg is a *triste* jelzővel, valamint az utolsó idézett mondatban a máglyát rakó s azon magukat elpusztító saguntumiak képével. A romba döntött város szomorú vizuális mementóként emlékeztetheti nézőjét a saguntumi hűségre, de egyúttal sírja is maguknak a hűséges saguntumiaknak, akik szimbolikus helyszínen: a *forumon* mint a politikai élet központjában vetettek véget életüknek. Azok az olvasók viszont, akik tudnak arról, hogy Saguntum a római segítséggel történt helyreállításnak köszönhetően még Florus korában

2. kép. Saguntum látképe a római színházzal (rekonstrukció után) és a középkori várral (forrás: <http://www.ancient.eu/Saguntum/>)

is létező város, gondolhatnak erre az új Saguntumra is a régi Saguntum rómaiak iránti hűségének „emlékműveként”. Florus tehát, csakúgy mint Sallustius, kifejezetten hangsúlyozza az emlékezet helyhez, tárgyhoz, látványhoz kötöttségét, de tovább is megy egy lépéssel: szavai arra utalnak, hogy nemcsak a romos épületek emlékeztethetnek Saguntumban a híres történetre a múlt vélt vagy valós nyomaiként, hanem maga a város mint olyan is válhat emlékművé – a szó szoros értelmében vett romok nélkül.

Az imént vázolt két időbeli perspektíva és Saguntum azokból következő két eltérő „látképe” közül természetesen nem kell egyet választanunk: a szöveg éppen akkor válik a legérdekesebbé, ha a két képet egymásra vetítjük. Florus mondatai ugyanis ebben az esetben hívhatják fel a figyelmünket a pun ostromot felidéző emlékműként látott város erőteljesen palimpszeszt jellegére. A szöveg a maga retorikai eszközeivel teszi lehetővé egyrészt, hogy meglássuk az újjáépített Saguntum „mögött” (vagy „alatt”?) a régi, romos Saguntumot, s alakítja másrészt magukat az új épületeket is a régi Saguntum hiányának építészeti jeleivé – s ebben az értelemben a rom mint olyan rokonaivá.

Capua

A második pun háború római narratívájában, mint láttuk, Saguntum „hűséges városként” jelenik meg. A történeti mítosz mint elbeszélés „szimmetriája” azonban mintegy megköveteli a „hűtlen város” szerepének kiosztását is. Minthogy a háború folyamán több itáliai nép is elpártolt a nehéz helyzetbe került Rómától, e szerepre nem csak egy jelentkező akadt; közülük azonban Campania legnagyobb városa, Capua vált a római történeti emlékezetben a hűtlenség negatív példájává.

A szöveges források Campaniával és azon belül Capuával kapcsolatban három jellemző tulajdonságot említenek visszatérően: a gazdagságot, a gögöt és a fényűzést. E helyütt elegendő egyetlen Cicero-helyet idézni, melyben mindegyik megjelenik. A consulként Kr. e. 63-ban elmondott *De lege agraria*-ban a szónok azzal szemben érvel, hogy Capua területén római kolóniát alapítsanak. Arra emlékezteti hallgatóságát, hogy a környezet mindig hatással van egy adott területen élők jellemére, márpedig Capua vidéke veszélyeket hordoz magában:

Campani semper superbi bonitate agrorum et fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudine. Ex hac copia atque omnium rerum adfluentia primum illa nata est adrogantia qua a maioribus nostris alterum Capua consulem postularunt, deinde ea luxuries quae ipsum Hannibalem armis etiam tum invictum voluptate vicit.

A campaniaiak/capuaiak mindig gögösek: ennek oka földjeik jó minősége, a termés bősége, városuk egészséges levegője és rendezett volta, szépsége. Ebből a bőségből és általános dúskálásból fakadt a gög, mellyel azt követelték öseinktől, hogy az egyik consul mindig capuai legyen, valamint a fényűzés, mely magán Hannibalon – noha ő fegyverekkel egyelőre még legyőzhetetlennek bizonyult – a gyönyör révén mégis úrrá lett.

II. 95

Adott tehát először is egy önmagában véve pozitív földrajzi jellemző, a termőföldek termékenysége. A természeti környezet e tulajdonsága tükröződik az épített környezet minőségében is, hiszen a város egészséges levegőjű, rendezett és szép. Mégis károsak a rómaiak szemében közmondásos antropológiai következmények: egyrésztől a „campaniai/capuai” gög” (*superbia Campana*), másrésztől a fényűzés és az elpuhultság. Ha római telepéseket küldenének Capuába – vonja le Cicero a következtetést –, idővel ők is ilyené válnának.

Capua a samnis háborúban és a latin háborúban hol Róma védelmét kérve, hol ellene fellépve a Kr. e. 4. században került római befolyás alá, de továbbra is viszonylagos önállóságot élvezett.¹⁷ A második pun háború első éveiben, s különösképpen a katasztrofális cannae-i vereséget követően azonban felerősödtek a Róma-ellenes hangok a capuai közéletben. Livius – aki a legrészletesebb beszámolót adja az eseményekről (XXIII. 1–10)¹⁸ – hangsúlyozza, hogy Capua nem egyszerűen a teljes szuverenitást akarta visszanyerni, hanem abban is reménykedett, hogy Róma gyengülésével végre lehetősége nyíljon a vezető szerep megszerzésére Itáliában. „Itt az idő,” idézi Livius a lázadás egyik vezetőjét, Vibius Virriust, „hogy a campaniabeliek ne csak régebben jogtalanul elvett földjüket szerezzék vissza a rómaiaktól, hanem egész Italiára is kiterjesszék uralmukat. Hiszen Hanniballal nekik tetsző feltételekkel köthetnek békét; s az sem vitás, hogy ha Hannibal, a háborút győztesen befejezve, seregével visszatér Afrikába, az Itália feletti uralmat a campaniabelieknek engedi át” (XXIII. 6; ford. Muraközy Gyula). Livius ezen a ponton említi a Cicero által is felidézett követelést a consulállítást jogával kapcsolatban, melyet a capuai követek még azelőtt adnak át Rómában, hogy megkezdődnének a tárgyalások Hanniballal.¹⁹ A rómaiak a követelést természetesen visszautasítják, így Capua a punok mellé áll; a városban tartózkodó római katonákat és civileket meggyilkolják (XXIII. 7). Hannibal garantálja Capua szuverenitását, és a városi szenátus előtt mondott beszédében azt ígéri, hogy „Capua hamarosan egész Itália feje lesz (*caput Italiae omni Capuam fore*), s nemcsak a többi népnek, de magának Rómának is ő szabja meg a törvényt” (XXIII. 10). A következő telet a pun sereg Capuában tölti, s ekkor számol be Livius a városi fényűzés katonákra tett kedvezőtlen hatásáról, melyet Cicero is említ (XXIII. 18). Elkényelmesedett seregével Hannibal sikertelenül próbálja egy Róma városa elleni támadással tehermentesíteni az időközben már a rómaiak által megostromolt Capuát.

A rómaiaknak öt év elteltével, Kr. e. 211-ben sikerül leverniük a lázadást és elfoglalni Capuát. El kell dönteniük, miként büntessék meg a hűtlen várost. Ellenkező állásponton van a két római parancsnok – Q. Fulvius szigorúbb, Ap. Claudius enyhébb büntetést tart megfelelőnek (XXVI. 15) –, és vita kezdődik a szenátusban is. „Néhányan azt javasolták, hogy le kell rombolni ezt a rendkívül megerősített, Rómához közel fekvő, ellenséges érzelmű várost” – tudósít Livius (*quibusdam delendam censentibus urbem praevalidam propinquam inimicam*, XXVI. 16). Ettől tart Vibius Virrius is, aki az *urbs capta* topozsának egyes elemeit is alkalmazó beszédében az öngyilkosságot tartja az egyedüli lehetőségnek maga és társai számára: „Én nem fogom végignézni, hogyan rombolják le s perzselik fel szülővárosomat (*nec dirui incendique patriam videbo*), hogyan hurcolják el a campaniai anyákat, szüzeket, nemes származású gyermekeket, hogy meggyalázzák őket. Ők földig lerombolták

Albát, származásuk helyét is (*Albam unde ipsi oriundi erant a fundamentis proruerunt*), hogy ne maradjon semmi emléke törzsüknek és eredetüknek; s meg vagyok győződve róla, hogy még sokkal kevésbé fogják kímélni Capuát, amelyet még Carthagónál is jobban gyűlölnék” (XXVI. 13). Az ostromlók és az ostromlottak tehát egyaránt lehetségesnek tekintik a város lerombolását (amit a fenti idézetekben a *deleo* és a *ruo* igék, illetve ezek származékai fejeznek ki). A küzdő felek képzeletében tehát máris kirajzolódik egy romvárossá vált Capua látványa, az események azonban eltérő fordulatot vesznek:

Végül azonban a nyilvánvaló hasznosság szempontja (praesens utilitas) győzött. A környéke miatt, amely Italiának közismerten minden terményt legbővebben termő területe volt, megkegyelmezték a városnak (urbs servata est), hogy legyen valamilyen szálláshelye azoknak, akik környékét megművelik. S hogy megfelelő számú legyen a népesség, visszatartottak benne igen sok itt lakó szabadost, szatócsot és kézművest. A teljes földterület és a hivatalos épületek a római nép tulajdonába kerültek. Egyébként úgy döntöttek: Capua csak annyiban legyen város, hogy lakók népesítik be, de nem lehet állami léte, senatusa, népgyűlése, vezető testülete, s a tömeg éljen benne minden nyilvános tanácskozási jog, minden előjáróság nélkül. Tagjait ne fűzze össze semmilyen kapcsolat, s ne legyenek képesek közösséggé alakulni. (Ceterum habitari tantum tamquam urbem Capuam frequentari que placuit, corpus nullum civitatis nec senatum nec plebis concilium nec magistratus esse: sine consilio publico, sine imperio multitudinem nullius rei inter se sociam ad consensum inhabilem fore.) Az igazságszolgáltatás intézésére minden évben egy előjárót (praefectum ad iura reddenda) küldenek hozzájuk Rómából.

Így a Capuával kapcsolatos kérdéseket minden tekintetben dicséretre méltó döntéssel (consilio ab omni parte laudabili) rendezték: szigorúan és gyorsan jártak el a főbűnösökkel szemben, a polgárságot szétszórták, a visszatérés minden reménye nélkül. De nem töltötték ki dühüket gyűjtogatva és rombolva az ártatlan hajlékokon és városfalakon (non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque). E rendkívül híres és gazdag város megkímélésével pedig, amelynek pusztulását meggyászolta volna egész Campania s valamennyi Campania szomszédságában élő nép (cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi ingemuissent), a szövetségesek szemében is sikerült visszafogottnak mutatkozni (cum emolumento quaesita... lenitatis species).

XXVI. 16

Capua mint város (*urbs*) tehát megmenekül: az „ártatlan” épített környezetet a rómaiak nem büntetik tüzzel és rombolással (*ruinis*). Capua hangsúlyosan *elkerüli* a romvárossá válást, nem jut – például – a Vibius Virrius által említett Alba Longa sorsára. A capuai polgárokkal szembeni bánásmód már kegyetlenebb: őket száműzik hazájukból, a lázadás vezetőit halálbüntetéssel sújtják, Capuát mint politikai közösséget (*civitas*) pedig elpusztítják: a várost ezután római előjárók kormányozzák.²⁰

Livius a „dicséretre méltó döntést” a hasznosság (*utilitas*) és a visszafogottság (*lenitas*) fogalmaival jellemzi, bár azt is

világossá teszi, hogy az utóbbi mögött rejlő motiváció sem morális, hanem politikai természetű: a rómaiak a szövetségesek szemében igyekeznek jobb színben feltüntetni magukat, a környező népek ugyanis meggyászolták volna Capua pusztulását, illetve – képszerűbben fordítva a *ruinis ... ingemuissent* kifejezést – „Capua romjait látva gyászoltak volna”. Felvetődik azonban a lehetősége egy ennél radikálisabb értelmezésnek is, ha az idézett szövegrész utolsó mondatában a *lenitas*ról a *species* szóra helyezük át a hangsúlyt. Ekkor ugyanis úgy tűnhet, hogy az egyébként a rómaiak iránt elfogult elbeszélő „elszólja magát”, és egyetlen szóval – az olvasót már-már a *species* későbbi, jellemzően ironikus tacitusi használatára²¹ emlékeztetve – egy kifejezetten Róma-ellenes nézőpontot is felvillant: „sikerült a visszafogottság látszatát keltetni”. A városi épületek megkímélése nem feltétlenül ellensúlyozza, hanem éppenséggel álcázhatja is a politikai közösség elpusztításának környékességét: a kíméletesség látszata mögött könnyen kirajzolódhat a kegyetlen valóság.

A fent tárgyalt szövegrészben éppen, hogy csak felvillantott Róma-ellenes nézőpont újból és ezúttal már kifejtettebben jelenik meg egy évtizeddel, a liviusi elbeszélésben pedig öt könyvvel később. A második pun háború lezárása után Róma figyelme kelet felé fordul: beavatkozik V. Philippos makedón uralkodó és a görög városállamok politikai küzdelmeibe. Kr. e. 199-ben az Aitól Szövetség gyűlésén Philippos követé felszóllal, és óva inti az aitólokot a Rómával való együttműködéstől. Róma – érvel a makedón követ – nyilvánvalóan nem hagyná meg az aitólok önállóságát, hiszen nem hagyta meg a szicíliai görög városokét sem:

Nec id mirari debent aut possunt, cum Italiae urbes, Regium Tarentum Capuam – ne finitimas quarum ruinis crevit urbs Roma nominem –, eidem subiectas videant imperio. Capua quidem sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato et extorri eiecto ipso populo, superest, urbs trunca sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta crudelius habitanda quam si deiecta foret.

Nem is csodálkozhatnak [ti. a szicíliai görögök], hiszen látják, hogy Itália városai, Regium, Tarentum, Capua – hogy ne is említsem azokat a szomszédos városokat, amelyeknek romjain Róma nagyra lett – ugyanennek a hatalomnak vannak alávetve. Igaz, hogy még áll Capua, a campaniai nép sírja és emlékműve, de sírba tették vagy idegenbe száműzték magukat a lakosokat. A város meg van nyomorítva: nincs szenátusa, polgársága, előjárói – egy szörnyszülőtt, s szállásként meghagyni kegyetlenebb dolog volt, mint ha elpusztították volna.

XXXI. 29

Az idézett szövegrészben a követ először különbséget tesz egy város lerombolása (lásd *ruinis*) és politikai alávetettsége (*subiectas*) között. Már a mellőzés (*praeteritio*) első mondatban alkalmazott retorikai alakzata („hogy ne is említsem”) is azt sugallja azonban, hogy a különbséget valójában igen könnyű hasonlóságnak látni: Róma egyes városokat fizikailag, másokat metaforikusan, de egyaránt „földbe döngölt”. Hogy az utóbbi lehetőség ugyanolyan kegyetlen eljárásnak bizonyulhat, mint az előbbi, azt a szónok éppen Capua közelmúltból vett

példájával támasztja alá. Capua ugyan áll, de nem élő város, hanem „sír és emlékmű”, vagyis „síremlék”,²² mely az egykor ott élő népre emlékeztet.

A makedón követ továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a város a politikai intézményrendszer hiányában az épületek érintetlensége ellenére is egy „megcsonkított” (*trunca*) „szörny-szülött” (*prodigium*). Eredeti funkciójuk és lakóik elvesztése is „károsítja” az épületeket és „nyomot hagy” rajtuk, nem csak a fizikai pusztítás. A követ e szavakkal közvetetten megszemélyesíti a megbüntetett Capuát: az állam olyan test (*corpus civitatis*, vö. XXVI. 16), mely felbomlott, csupán egy torzó maradt belőle fej és/vagy végtagok nélkül. A „lefejezett holttest” különösen erős képnek bizonyulhat Capua esetében, ha arra gondolunk, hogy a város nevének egyik antik etimológiája éppen a *caput* szóra épül.²³ Erre az etimológiára a Livius-szöveg másutt is célozni látszik: Hannibal ugyanis azt ígérte, hogy Capua lesz majd „Itália feje” (XXIII. 10) – hogy aztán végül éppen ellenkezőleg, fej nélküli testté váljon.²⁴ A rómaiak által kiszabott büntetés éppen e metaforikus „lefejezés” révén válik még a teljes elpusztításnál is kegyetlenebbé (*crudelius*) – nincs már szó a római elbeszélő által a XXVI. könyvben emlegetett visszafogottságról, de még annak látszatáról sem.

Érdeemes a gyűlésen ugyancsak jelenlévő római követ, L. Purpurio válaszában Capuára vonatkozó részletét is idéznünk. Miután felidézte a capuaiak hűtlenségét és kegyetlenségét az elpártoláskor a városban tartózkodó rómaiakkal szemben – mely véleménye szerint bármilyen büntetést jogossá tenne –, Purpurio a következőket mondja:

Nos, még ha nem maradt is volna meg sem maga a városuk, sem benne egyetlen lélek (horum si neque urbs ipsa neque homo quisquam superesset), ki vethetné a szemünkre, hogy keményebben bántunk velük, mint megérdemelték? Bűnük tudatában sokkal többen választották közülük önként a halált, mint ahányat mi megtorlásul kivégeztünk. A többiektől pedig úgy vettük el városukat és földjüket, hogy földet és lakóhelyet adtunk nekik; a mit sem vétett várost épségben állni hagytuk, úgyhogy aki ma látja, nem veszi észre rajta az

3. kép. A császárkori Capua Kr. u. 1. században épült amfiteátrumának romjai (forrás: <https://naplestourguide.wordpress.com/capua/>)

ostrom vagy elfoglalás legcsekélyebb nyomát sem (urbem innoxiam stare incolumem pateremur, ut qui hodie videat eam nullum oppugnatae captae ibi vestigium inveniat).

XXXI. 31

Feltűnő, hogy Purpurio mennyire laza kapcsolatot tételez fel a város és lakói között: egyáltalán nem ejt szót a város és polgárai által együtt alkotott politikai közösségről. Ehelyett azt hangsúlyozza, hogy a polgárok többségének földet és lakóhelyet adtak másutt, ha pedig valaki a városba látogat, a pusztítás leghalványabb nyomát sem veheti észre rajta (amivel azt is sugallja, hogy nem csupán nem rombolták le a várost, de még az ostrom elkerülhetetlen nyomait is eltüntették). Purpurio és Philippos követe egyaránt a hiányt hangsúlyozza tehát – csakhogy Purpurio a pusztítás hiányát látja és igyekszik láttatni, Philippos pedig a polgárokét és a politikai közösségét. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy a római követ semmilyen – sem fizikai, sem metaforikus – romot nem vesz észre abban a Capuában, melyet Philippos követe, éppen ellenkezőleg, a múltra a maga politikai-társadalmi értelemben vett csonkaságával, metaforikus romjaival emlékeztető városnak, „a campaniai nép síremlékének” lát. Ezt az emlékművet a rómaiak egyszerre építve (az épületeket megkímélve, az ostrom nyomait eltüntetve) és rombolva (a politikai közösséget elpusztítva) hozták létre. Capua – sugallja a görög követ – csak római szemmel nézve lehet a „szigorú, mégis visszafogott büntetés” emlékműve; campaniai és görög szemmel nézve a „római kegyetlenség” mementójává válik.

Összegzés

A két esettanulmány és a bevezetőben röviden bemutatott példák alapján természetesen nem általánosíthatunk: nem definiálhatunk egy, az *urbs capta* párjaként elképzelt antik „romváros”-toposzt. A tárgyalt szövegek egy visszatérő jellemzőjére azonban ezzel együtt is érdemes felhívni a figyelmet – ez pedig a romok megszemélyesítése. Velleiusnál Karthágó is „nézi” Mariust; Sallustiusnál Saguntum romos épületei „mutogatják” sérüléseiket; a

liviusi követ leírásában Capua „megcsonkított testként”, „torzszülöttként” jelenik meg. A perszifikációnak – mint a befogadóra tett érzelmi hatást felerősítő bevett retorikai eszköznek – a romok leírásában betöltött szerepét talán az teszi különlegessé, hogy ez esetben a retorikai „többlet” kifejezetten a leírás tárgyának hiányos, sérült voltával áll összefüggésben: az hívja életre egyrészt, másrészt pedig azt ellensúlyozza és teszi ugyanakkor még hangsúlyosabbá. A romok megszemélyesítése ezáltal közvetetten egy olyan gondolatot fejezhet ki, mely a rom újkori esztétikájában is fontos szerepet játszik: azaz, hogy a romok éppen fizikai hiányosságuk miatt tudják „megszólítani” a velük „személyes” viszonyba kerülő nézőt, még ha mondanivalójukat végül – nem valódi személyek lévén – e nézővel kénytelenek is megfogalmaztatni.

Jegyzetek

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A tanulmányban tárgyalt szövegek idézett műfordításait helyenként módosítottam; ahol fordítót nem adtam meg, ott saját fordításomat közlöm.

- 1 Az *urbs capta* toposzról lásd Paul 1982 általában és Kraus 1994, különös tekintettel Trójára.
- 2 Lásd Pritchett 1999, 215–216 a vonatkozó Pausanias-helyek listájával; a romos Megalopolis leírásáról pedig Gábor Sámuel tanulmányát jelen számban.
- 3 Érdemes megjegyezni e helyütt, hogy a latin *ruina* a pusztítás folyamata és a romosság állapotát egyaránt jelöli (vö. *Oxford Latin Dictionary*, s. v. „ruina”). Elsődleges jelentésnek a ‘pusztítást’ tekinthetjük (hiszen a főnév a ‘rohanni, zuhanni, rombolni’ jelentésű *ruo* igéből képződött) – ehhez képest metonimikus a folyamat eredményét, illetve annak anyagi nyomait jelölő ‘rom’ jelentés.
- 4 Vö. Plutarchos: *Marius* 40, 4 (ahol Marius ugyancsak párhuzamot von Karthágó és saját sorsa között, a romok megszemélyesítésére viszont nem kerül sor). Az „általános emberi megtapasztalása révén feloldódó ellentétek” velleiusi gondolata emlékeztethet Achilleus és Priamos találkozására az *Ilias* XXIV. énekében.
- 5 A jelenetről részletesen lásd például Rossi 2001, valamint Spencer 2005 jelen számban fordításban olvasható tanulmányát. A lucanusi Caesar minden jel szerint Nagy Sándor nyomdokaiba lép: Plutarchostól úgy tudjuk, hogy a makedón uralkodó szintén ellátogatott Trójába keleti hadjárata során. A plutarchosi beszámoló (*Alexandros* 15, 9) szerint Nagy Sándor előbb Achilleus sírjánál tette tiszteletét, majd megnézte a várost – a szöveg azonban azt sugallja, hogy a Kr. e. 4. századi Iliónról van szó, nem a „homérosi” város maradványairól. A romok tehát – más értelemben, mint Lucanusnál – ezáltal is hiányoznak.
- 6 „Rom” és „emlékmű” kapcsolatáról – különbségeik mellett azok dekonstruálhatóságáról is – az antik irodalom és kultúra kontextusában lásd elsősorban Fowler 2000.
- 7 A történeti forrásokat részletes vizsgálja Hoyos 1998, 174–232, további szakirodalommal.
- 8 Saguntum ostromának mint történeti mítosznak a kialakulásáról lásd Wicha 2002–2003. Alföldy 1984 a saguntumi feliratos anyag proszopográfiai vizsgálatából kiindulva érvel amellett, hogy a helyi társadalmi és hatalmi elit kifejezetten szűknek és zártnak tűnik más, hasonló adottságú hispaniai városokéhoz képest. Alföldy ezt többek között éppen a hűségének emlékét büszkén őrző Saguntum saját hagyományába való bezárkózásával hozza összefüggésbe. Az értelmezés elgondolkodtató, számomra ugyanakkor túlságosan közvetlennek tűnik a feltételezett oksági kapcsolat az egyébként is inkább római perspektívából ismert mítosz és a kutatott saguntumi társadalmi valóság között.
- 9 Jól érzékeltetik ezt Livius mondatai III. Antiochos szeleukida uralkodó megérkezéséről a thrákiai görög városba, Lysimachiába: „Mikor látta, hogy a város elhagyatott, s majdnem teljesen romokban hever (*desertam ac stratam prope omnem ruinis*) – ugyanis néhány éve elfoglalták, kirabolták és felgyújtották a thrákok –, elfogta a vágy, hogy újjáépítse ezt az olyannyira nagyevű s oly előnyös fekvésű várost (*cupido eum restituendi nobilem urbem et loco sitam opportuno cepit*)” (XXXIII. 38, és lásd a 39–41, valamint 58. caputokat is).
- 10 A *res publica restituta* mint hivatalos augustusi szlogen az ókortörténet Mommsen által életre hívott „fantomjának” bizonyult (Judge 1974), de a politikai és építészeti „helyreállítás” gondolata, illetve a városfejlesztés ezzel együtt is az augustusi propaganda kulcsfontosságú elemei – elég utalni a princeps kijelentéseire, miszerint „az államot megszabadította a pártharcoktól” (*Res gestae* 1), „82 római templomot állíttatott helyre” (uo. 20), s hogy „Rómát téglavárosként vette át, de márványvárost hagy az utókorra” (Suetonius: *Augustus* 28, 3). A Saguntum újjáépítéséről megemlékező felirat tehát – legalábbis poszt-augustuszi olvasatában – Scipiót mintha valamilyen mértékben a princeps előképeként, mintegy „Saguntum saját Augustusaként” is ünnepelne.
- 11 Ennél pontosabban nem tűnik meghatározhatónak a töredék kontextusa. A kutatók korábban úgy vélték, hogy Saguntum mellett kerülhetett sor a háború döntő csatájára, mára viszont konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy ez az ütközet a hasonló hangzású Segontia mellett zajlott, Saguntum pedig csak a háború korábbi szakaszában játszhatott bármilyen szerepet. A kérdéssről bővebben lásd Spann 1984 és Konrad 1994. A Saguntum hűségét említő mondat lehetséges értelmezési keretétől szolgálhat ugyanakkor a Sertorius és a Hannibal elleni hispaniai harcok párhuzamba állítása is, mely Sallustiusnál (*Hist.* II. fr. 98. 4) és Plutarchosnál (*Sert.* 1, 4; 23, 2) egyaránt megfigyelhető.
- 12 Saguntum és Róma háború utáni kapcsolatáról a késő köztársaságkorban igen keveset tudunk azon túl, hogy a régészeti kutatások felszínre hozták egy Kr. e. 2. századi, itáliai építészeti mintát követő, de ismeretlen kultusznak otthont adó templom alapjait (Mierse 1999, 37–39). A város talán Julius Caesar, de inkább Augustus uralkodása idején kap *municipiumi* rangot: ekkor épül új forum, majd nem sokkal később színház (Mierse 1999, 54–64). Saguntum Augustus-kori története minden jel szerint jó példája a princeps Hispania-politikájának, mely a római uralom földrajzi kiterjesztése mellett a félszigetnek a birodalom közigazgatási rendszerébe és egyúttal kulturális vérkeringésébe való szorosabb integrálását is célozta.
- 13 *Oxford Latin Dictionary* s. v. „ostento” 4b–c (‘büszkélkedni valamivel’) és 4d (‘valaminek a látszatát kelteni’).
- 14 Habakuk könyve 2. fejezetében a próféta az igazságtalan és elbizakodott emberről beszél éppen, aki másoktól szerzett javakkal gazdagodik, de végül nem kerülheti el a büntetést. Ezzel összefüggésben mondja, hogy „a kö is igazságot kiált a falból, és a tetőgerenda válaszol neki” (*lapis de pariete clamabit et lignum quod inter iuncturas aedificiorum est respondebit*, 2.11). Jeromos egyébként még egy párhuzamot hoz a klasszikus római irodalomból: „isten bizony úgy tűnik, hogy a *curia* falai maguk is próbálják kifejezni hálájukat irántad” (*parietes, me dius fidius, ut mihi videtur huius curiae tibi gratias agere gestiunt*, Cicero: *Pro Marcello* 10).
- 15 Vö. Fowler 2000, 197–198.
- 16 Mint Rowell 1949 részletesen tárgyalja, közmondásként a *superbia Campana* kifejezés rögzült, ám a történet, melyet felidéz, jellemzően *Capua* második pun háborúban tanúsított magatartása; így hát a *Campanus* jelzőnek e kontextusban valószínűleg „capuai” jelentést tulajdoníthatunk. Egy Varro-szöveghely (*De lingua Latina* X. 16) alapján arra következtethetünk, hogy a *Capuanus* jelző viszonylag későn és hangsúlyosan a köznyelvi, nem irodalmi szókincs részeként jelent meg a latinban.
- 17 *Capua* és Róma kapcsolatáról a második pun háborúban és azt megelőzően lásd Ungern-Sternberg 1975, valamint Burton 2011, 122–127, 250–256, 267–269.
- 18 A capuai események liviusi elbeszélését Levene 2010, 354–375 tágabb kontextusban, a kauzalitás elvéhez nem mindig ragaszkodó, egyes eseményeket kétszer kétféleképpen, eltérő motivációkat feltételezve elbeszélő liviusi narratív stratégia egyik példaként tárgyalja.
- 19 Livius kétségeinek is hangot ad az epizód történetiségét illetően: mint írja, Coelius Antipater és más, általa forrásként használt történetírók nem említik, ráadásul a capuai követelés gyanúsán ha-

- sonlít arra, amit korábban a latinok támasztottak Rómával szemben (XXIII. 6).
- 20 Livius később, a 34. caputban foglalja össze a politikai döntéshozatalt lezáró *senatus consultum* rendelkezéseit. A két szövegrész közötti eltérések nehezítik a történeti események rekonstruálását; kétséges az is, hogy a capuai polgárok nagy többségének száműzését valóban elrendelték-e (Untern-Sternberg 1975, 81–122), illetve ha igen, akkor végre is hajtották-e azt (Briscoe 1973, 132 *ad Liv. XXXI. 29, 10–11*). Vö. Levene 2010, 370–371.
- 21 Csupán az *Annales* I. könyvéből hozva példákat: *specie recusantis flagrantissime cupiverat* (3); *annis, quibus Rhodi specie secessus exul egerit* (4); *Pompeium imagine pacis... Lepidum specie amicitiae deceptos* (10).
- 22 A „romváros mint sír(emlék)” gondolata nem csak a *sepulcrum* szó révén emlékeztet Catullus 68. *carmenére*, melyben a költő – Trójában elhunyt bátyját gyászolva – a várost „Ázsia és Európa közös sírjának” nevezi (*Troia [nefas] commune sepulcrum Asiae Europaeque*, 89). A Catullus-helyről a rom-diskurzus összefüggésében lásd Spencer 2005, 63–64 és Somfai Péter tanulmányát jelen számban.
- 23 Maltby 1991, 106–107 s. v. „Capua” (további antik etimológiákkal).
- 24 A Capua árulásának és megbüntetésének történetét epikus változatban elbeszélő – és Livius is forrásként használó – Silius Italicusnál még nagyobb hangsúlyt kap a fej, illetve a lefejezés metaforája: erről lásd Cowan 2007 és Marks 2008.

Bibliográfia

- Alföldy, G. 1984. „Drei städtische Eliten im römischen Hispanien”: *Gerión* 2, 193–238.
- Briscoe, J. 1973. *A Commentary on Livy Books XXXI–XXXIII*. Oxford.
- Burton, P. J. 2011. *Friendship and Empire. Roman Diplomacy and Imperialism in the Middle Republic (353–146 BC)*. Cambridge.
- Cowan, R. 2007. „The Headless City. The Decline and Fall of Capua in Silius Italicus’ *Punica*”: Oxford University Research Archive <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:dceb6b5a-980c-46ca-ac9e-088615e7fba> (hozzáférés: 2016. 12. 13.).
- Fowler, D. 2000. „The Ruin of Time. Monuments and Survival at Rome”: Uő: *Roman Constructions. Readings in Postmodern Latin*. Oxford, 193–217.
- Hoyos, D. 1998. *Unplanned Wars. The Origins of the First and Second Punic Wars*. Berlin – New York.
- Judge, E. A. 1974. „*Res publica Restituta*. A Modern Illusion”: J. A. S. Evans (szerk.): *Polis and Imperium. Studies in Honour of Edward Togo Salmon*. Toronto, 279–311.
- Konrad, C. F. 1994. „Segovia and Segontia”: *Historia* 43, 440–453.
- Kraus, C. S. 1994. „‘No second Troy’. *Topoi* and Refoundation in Livy, Book V”: *Transactions of the American Philological Association* 124, 267–289.
- Levene, D. S. 2010. *Livy on the Hannibalic War*. Oxford.
- Maltby, R. 1991. *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*. Leeds.
- Marks, R. 2008. „Getting Ahead. Decapitation as Political Metaphor in Silius Italicus’ *Punica*”: *Mnemosyne* 61, 66–88.
- Paul, G. M. 1982. „*Urbs capta*. Sketch of an Ancient Literary Motif”: *Phoenix* 36, 144–155.
- Pritchett, W. K. 1999. *Pausanias Periegetes*. 2 kötet. Amsterdam.
- Rossi, A. 2001. „Remapping the Past. Caesar’s Tale of Troy (Lucan *BC* 9.964–999)”: *Phoenix* 55, 313–326.
- Rowell, H. T. 1949. „The »Campanian« Origin of C. Naevius and its Literary Attestation”: *Memoirs of the American Academy in Rome* 19, 15–34.
- Spann, P. O. 1984. „Saguntum vs. Segontia. A Note on the Topography of the Sertorian War”: *Historia* 33, 116–119.
- Spencer, D. 2005. „Lucan’s Follies. Memory and Ruin in a Civil-war Landscape”: *Greece & Rome* 52, 46–69. (Magyarul lásd az *Ókor* jelen számában. – *A szerk.*)
- Ungern-Sternberg, J. von 1975. *Capua im zweiten Punischen Krieg. Untersuchungen zur römischen Annalistik*. München.
- Wicha, S. 2002–2003. „*Urbs fide atque aerumnis incluta*. Zum Saguntmythos in augusteischer Zeit”: *Lucentum* 21–22, 179–190.